

Галина Поперечна

ПОПЕРЕЧНА Галина Антонівна — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та економічної теорії Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Сфера наукових інтересів — історія української філософії, філософська антропологія.

ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФІЇ В ФІЛОСОФІЇ Й. МІХНЕВИЧА

Стаття присвячена розгляду поглядів Й.Г. Міхневича на специфіку філософії, її предмет, метод та основні частини філософського знання.

***Ключові слова:** філософія, свідомість, психологія, логіка, естетика, етика, метафізика, історія філософії.*

В останні десятиліття спостерігається поживлення інтересу до феномену Київської духовної академії, її місця та ролі в культурно-освітньому просторі України. Предметом особливої уваги стали творчі здобутки багатьох її представників: П.Д. Юркевича, В.М.Карпова, П.С.Авсенєва, П.І.Ліницького та ін. Чільне місце серед них посідає Йосип Григорович Міхневич, вихованець і професор цього закладу. У сучасній вітчизняній історико-філософській літературі він найчастіше згадується як ідейний натхненник філософії М.Федорова, фундатора російського космізму (Мозгова Н.Г., Косар О.П.). Однак у характеристиці світогляду цього мислителя дослідники не виявляють однастайної оцінки. Так, церковний історик ХІХ ст. О.Нікольський вважав, що за своїми поглядами Міхневич тяжів до Фіхте, Г.Шпет відзначав його симпатії до шеллінгіанства й романтизму, Д.Чижевський у «Нарисах з історії філософії на Україні» підкреслював вирішальний вплив Гегеля. Цієї ж думки дотримувався і В.Зеньковський. Сучасний дослідник української філософської думки В.С.Горський прийшов до висновку, що у Міхневича спостерігається початок переорієнтації з філософії Шеллін-

© Г. А. Поперечна, 2012

га на сприйняття ідей гегелівської філософії. Очевидно, що таке розмаїття оцінок зумовлене передовсім складністю та неоднозначністю світогляду філософа. Це, у свою чергу, вказує на необхідність подальшого вивчення й оцінки його спадщини.

Об'єктом дослідження є філософсько-наукова спадщина Й.Г.Міхневича.

Предметом дослідження є погляди Й.Г.Міхневича на предмет, метод і структуру філософії.

Міхневич — представник духовно-релігійної традиції, відтак зрозуміло, що основні філософські проблеми, в тім числі й предмет філософії, він розглядає з теїстичних позицій. Однак уважне прочитання його праць засвідчує новизну і оригінальність їх розв'язання, зв'язок з духовно-культурною атмосферою, в межах якої Міхневич формувався як філософ. Зауважимо, що Йосип Григорович не єдиний з представників київської духовно-академічної школи, хто переймається долею і створенням проекту нової, в тім числі й вітчизняної філософії. Проект створення нової філософії знаходимо у В.М.Карпова, над характером і завданнями філософії міркує П.Д.Юркевич та ін. Звернення до даної проблематики зумовлене як становищем філософії в Російській імперії, так і за її межами.

Проблема змісту і завдання філософії постала гостро на рубежі XVIII — XIX ст. Вона була викликана чинниками різного характеру. З одного боку це пов'язано зі становленням наук, відкриттями у царині природознавства та зі змінами в суспільно-політичному й духовно-культурному житті Західної Європи. З іншого — склалась ситуація в межах самої філософії, яка вимагала її реформування. Поширена як в західноєвропейській, так і російській освіті догматична й схематична система Вольфа вже не відповідала вимогам того часу. В другій половині XVIII ст. з'явився ряд течій (еклектизм, романтизм, популярна філософія), які виступили своєрідною альтернативою системі Вольфа. Вони виражали розчарування філософією фахівців, виступали за її доступність і зв'язок з потребами людини. Нове звучання ця проблема дістала у філософії І.Канта. Порівнюючи метафізику з математикою, кенігсберзький мислитель прийшов до висновку, що метафізика не є наукою і спробував дати відповідь на запитання: чи можлива наукова метафізика? Починан-

ня Канта знайшли своє продовження у працях Й.Фіхте, Г.Гегеля та інших представників німецької філософії. Важливе місце ця проблема посіла також і в філософії Київської духовної академії.

Виходячи з історичної обумовленості філософського знання, Міхневич намагається оцінити ситуацію, в якій опинилася філософія в XIX ст. Проаналізувавши різного роду закиди на її адресу, він приходять до висновку, що в умовах зростання авторитету спеціальних наук філософія потребує як обґрунтування своєї необхідності й корисності для людини, так і окреслення чітких меж свого предмета вивчення. Ці питання він розглядає у таких працях, як «Про достоїнство філософії, її дійсне буття, зміст та частини» та «Завдання філософії». В них він прагне довести необхідність філософії як для людства в цілому, так і для кожної мислячої людини, а також дати відповідь на запитання, чого вчить і чим займається філософія, запропонувати власний проект її побудови.

Згідно мислителя, складність ситуації, в яку потрапила філософія визначається передовсім тим, що з одного боку в її предмет включають питання, дослідженням яких займаються інші науки, а з другого — до неї відносять царину, яка є вкрай абстрактною і віддаленою від інтересів, потреб і переживань людини. В першому випадку є підстави не визнавати її наукою, в другому — вважати її зайвою й нецікавою. Тому як будь-яка інша конкретна наука, філософія повинна мати свій чітко окреслений предмет вивчення, зміст, методи, коло проблем. Поки цього не досягнуто, поти не припиняться закиди, що відмовляють їй у праві на існування.

За Міхневичем, філософія тривалий час була у пошуку свого предмета. Якщо спочатку ця проблема не стояла взагалі, позаяк для грецьких філософів предметом уваги було все, що існує і підлягає пізнанню, то з часів нової класифікації наук вона втратила своє необмежене право на це все, а її межі звузилися настільки, що філософуючий розум став уже не в змозі розгорнути вільну діяльність. Однак вона не зійшла з історичної арени і в таких умовах відкрила для себе нове поле досліджень — царину «вищих первісних причин, кінцевих цілей і корінних сил всього існуючого» [1, с.70]. Так філософія знайшла для себе новий предмет, який зміцнив її становище, надав перевагу над іншими науками й певною мірою

зберіг її первинну всеохопність. Це було виправдано, бо спеціальні науки, зосереджені на світі явищ, не торкалися першооснов буття. Однак настав момент, коли ці науки стали проникати і сюди. Досягнувши високого рівня досконалості, вони почали займатись дослідженням основ речей, зводити різноманітність фактів до єдності ідей. Відтак перед філософією знову постало запитання: якщо всяка мисляча людина є філософ і всяка наука, яка заглиблюється у свій предмет, є філософія, то чи можлива якась інша філософія? Наскільки вона є необхідною і корисною? Пошуки відповіді на них привели до нового, істинного, за Міхневичем, усвідомлення змісту і значення філософії. Таким чином, довго перебуваючи в стані «дитинства», на певному етапі розвитку людського знання філософія досягла розуміння свого предмета. «Тільки тепер, коли знання людини проявилось у різних зовнішніх формах, розум філософа став спроможний заглибитися в його основи і діставати звідти матеріали для своєї науки» [1, с.75].

Виникнення нової філософії Йосип Григорович пов'язує з іменем Канта. Згідно останнього вона може бути названа наукою розуму або умовченням. Гегель перетворив її на науку абсолютного споглядання думки чи науку свідомості. Отже, для цих мислителів предметом філософії є «світ як справа рук людських, що складається зі створених і створюваних людським розумом знань, мистецтв і наук» [1, с.74]. Погоджуючись із німецькими мислителями щодо предмета філософії, Міхневич підкреслює, що саме розвиток художньої творчості, ремісничої, політичної, суспільної діяльності, є умовою виникнення філософії, позаяк вони стимулювали розумову діяльність та розвиток свідомості. На певному етапі цього розвитку перед свідомістю з'являється потреба пізнати причини і закони сущого, що, зрештою і приводить її до здатності міркувати над самою собою, а отже, філософувати. Таким чином, філософія — це обернення свідомості на саму себе. Такий предмет, на думку київського філософа, цілком відповідає її призначенню та первісному значенню, позаяк любов до знання є синонімом до поняття «любомудріє». Якщо кожна наука є знанням про щось, то філософія є таким чином знанням знання («відання відання»), підкреслює він. При цьому він наголошує на реалістичному характері такого знання та філософії

загалом: «світ знання так само дійсний, як і світ речей, і філософія так само реальна, як і інші науки» [1, с.74].

Таким чином, у своєму значенні науки наук, філософія з'являється досить пізно в розвитку західноєвропейської цивілізації. Втрата права на вивчення певної сфери дійсності обернулася для неї певним набутком: якщо кожна наука має лише свою ділянку дослідження, то філософія обіймає все. «Не зупиняючись на тих чи інших законах явищ, вона стосується, у відомому відношенні, всіх; не зосереджуючи своєї уваги на тому чи іншому ряді речей, вона обертає його на все. Все і те, що є у всьому, тобто, всезагальні начала, первинні форми, вічні закони й кінцеві цілі — ось її предмет» [2, с.112]. Те, в чому звинувачують філософію, якраз і є її достоїнством. Тоді як інші науки подрібнюють всесвіт на частини, вона намагається охопити його в цілості. При цьому її не можна розуміти як науку, яка тільки збирає і узагальнює дані інших наук. Завдання філософії полягає у тому, щоб досягти внутрішню невидиму природу речей. Вона осмислює те, що залишається поза полем дослідження спеціальних наук — те, що не знаходиться на поверхні речей, а лежить глибоко в їх основі і складає незмінні підвалини мінливого буття. Намагаючись охопити всю цілісність предметів і дійти до основ всього існуючого, філософія водночас прагне розкрити глибину людського духу — джерела її думок прагнень та дій.

На переконання Міхневича, філософія не тільки розкриває глибину людського духу, вона є його глибинною потребою і властивістю. Людина здавна цікавилась невидимим у видимому, нескінченним у скінченному, сокровенним у явищах. До пізнання основ і начал буття вона приходять через самопізнання, коли відволікається від нижчих спонук своєї чуттєвої природи і скеровує погляд углиб себе. Мислитель переконаний, що здатність людини до пізнання безумовного є її природною сутнісною рисою, закладеною самим Творцем. Саме вона і є здатністю філософувати. Філософувати означає досягти першооснови і начала речей з певної точки зору, вибраної самим філософом. При цьому філософське бачення є специфічним і відрізняється від бачення людини, що займається конкретною наукою: «Він бачить все, але так як той, хто з вершини гори окидає своїм поглядом безмежну долину, всіяну численними і

різноманітними предметами, тобто його погляд не сягає частково-го, не входить у подробиці» [2, с.116].

Визначаючи предмет філософії та його специфіку Міхневич указує і на її взаємовідношення з релігією. Це співвідношення він, зрозуміло, розглядає з теїстичних позицій. Указуючи на те, що в філософії є два начала — «закон неписаний, природний, закон розуму» і «закон писаний, позитивний, закон Одкровення» Міхневич підкреслює, що філософ повинен вміти керуватися обома. Він вважає, що Святе Письмо є важливою допомогою людині в осягненні основ і начал буття, розкриває перед нею таємничу царину метафізичного світу. Відтак справжня філософія повинна виходити з розуму, анітрохи не віддаляючись від Одкровення. Це цілком дозволяє їй залишатися самостійною наукою. Філософія і релігія мають різну мету: якщо головна мета Одкровення полягає в моральному вдосконаленні людства, то завдання філософії як науки, що досліджує природу нашого духу, полягає передовсім у вдосконаленні людського розуму, задоволенні його потреб.

Характеризуючи специфіку свідомості, Міхневич наголошує, що їй властиві як суб'єктивність, так і об'єктивність. Це впливає з природи самої свідомості (с-відомості), яка ніколи не вдовольняється одностороннім знанням, а прагне пізнати все у зв'язку: людину з природою, що оточує її, творіння з Творцем, явища з причинами тощо. Це проявляється у тому, що до знання предмета, який ми пізнаємо, долучається знання суб'єкта, який пізнає, і навпаки. Таким чином у знанні свідомість поєднує все з собою і себе зі всім. «Свідомість виявляє свою діяльність у трьох головних актах: у спрямуванні від себе до не-себе, або від я до не-я — від людини до світу; в спрямуванні від не-себе до себе, або від не-я до я — від світу до людини і в спрямуванні від того й іншого — від світу і людини, до первинної причини всього — Бога» [2, с.124]. Саме тому свідомість поєднує суб'єктивну сторону, яка розкривається в мисленні, і об'єктивну що виявляє себе в пізнанні. Відтак дослідженням філософії підлягає як суб'єктивна, внутрішня природа свідомості з її суб'єктом — душею, так і об'єктивна — зовнішня діяльність свідомості з її предметом — світом, людиною, Богом. «Філософія є наука про свідомість з її суб'єктивного і об'єктивного боку, тобто про суб'єкта і природу нашої свідомості і про головні акти її, що

розкриваються у пізнанні світу, людини і Бога, — наука, що виходить із ідей і обмежується дослідженням можливої, необхідної і безумовної сторони речей» [2, с.126].

Специфікою предмета філософії обумовлений і вибір методу пізнання. Згідно Міхневича, філософія як наука, що намагається пізнати глибинні незмінні основи буття, повинна віддавати перевагу умоглядному пізнанню. Свою позицію він пояснює тим, що буття може розглядатися або як проявлена думка Бога (як ідея, ноумен), або як прояв думки (феномен). Перше характеризується можливістю, необхідністю і безумовністю. Як ідеальне воно не вкладається в рамки досвіду, тому може бути досягнене лише шляхом споглядання. Друге ж як буття дійсне, випадкове, умовне, стає предметом дослідження спеціальних наук, які йдуть шляхом емпіричного пізнання.

Отже, розуміти філософію в істинному її смислі означає тлумачити її як науку людського знання. Трактуючи філософію як науку, Міхневич указує на її специфіку — всеосяжність, позаяк предметом її вивчення є не все земне, але увесь світ і все, що в ньому. Це бачення самого бачення, самосвідомість наук. З такого розуміння предмета філософії випливає і коло проблем, над якими вона повинна працювати: це аналіз знання і пізнання, дослідження їх глибинних основ. У зв'язку з цим він категорично не погоджується зі звинуваченнями у безсистемності, що висувуються в адресу філософії. Дійсно, в філософії немає єдиної постійної незмінної системи. Однак це не може розглядатися як недолік, позаяк немає і не може бути остаточно завершеної царини знання як у філософії, так і в будь-якій іншій науці. А те, що філософія представлена великою кількістю систем, які змінюють одна одну, є якраз доказом її поступу та розвитку; визнання однієї системи в якості універсальної означало б застій думки і суперечило б природі нашого духу. У праці «Завдання філософії» автор пропонує свою схему, за якою повинна розвиватись філософія. Першим кроком у цьому є вивчення основ, з яких починається людське знання, після чого в центрі уваги мають постати закони, за якими воно утворюється, та форми, в яких воно проявляється, і, зрештою, їх змістовне наповнення.

Основою всіх наших знань, за Міхневичем, є душа з її силами і здібностями. Тому вихідним пунктом філософської рефлексії по-

винно бути пізнання душі, її сил і дій. Оскільки основними силами і здатностями душі є чуття, воля і розум, то закони і форми, в яких вони виражаються, поділяються на три види: 1) логічні (закони і форми розуму); 2) естетичні (закони і форми почувань); 3) моральні (закони і форми волі). Основними складовими елементами людського знання, за Міхневичем, є головні ідеї розуму: «ідея нескінченного, ідея скінченного і ідея взаємного між ними відношення, бо все наше пізнання суть думки або про істоту Нескінченну, або про істоти скінченні, або про зв'язки істот скінченних з Істотою Нескінченною» [1, с.76 –77]. Таким чином, згідно мислителя, філософія має три складових частини — психологію (науку про душу), антропологію, яка поєднує науки про закони і форми мислення, почуття й волі (логіка, естетика і етика) і науку про головні ідеї людського розуму — ідеологію, або метафізику. Оскільки в якості основних ідей людського розуму Міхневич виділяє ідею Бога, ідею істот скінченних (тіл і духів) та ідею світу, то метафізика, у свою чергу, поділяється на теологію, соматологію і пневматологію (вчення про істоти тілесні й духовні) та космологію (вчення про світ узагалі). З усіх складових особливо важливого значення філософ надає поясненню метафізики — науки про наддосвідну сторону речей. Він підкреслює, що характерною її особливістю є те, що ідеї стосуються не видимої природи речей, а всього того, що поза нею і вище неї. Отже, вона досліджує не феноменальне фізичне буття, а буття метафізичне, ноуменальне. Як частина філософського знання, метафізика ніби відходить від зазначеного предмета і з науки людського відання перетворюється в науку про буття, зосереджуючись на Бозі, матерії, дусі, світі в цілому. Однак буття, розглядуване метафізикою, є абсолютно відмінним від буття, розглядуваного конкретними науками: воно ідеальне; це «буття, що пізнається з ідей». Таким чином, метафізика — це частина філософії, яка не виходить за межі умоглядного світу.

Окреме місце у структурі філософського знання Міхневич відводить історії філософії. Якщо частини філософії розкривають зміст її знання, то історія філософії навчає, як доходили до цього знання інші. Вона є не тільки універсальним джерелом знань, що поповнює, пояснює і полегшує вивчення філософії, але і школою думки, яка знайомить з вимогами і прийомами філософуючого розуму.

Після визначення предмета філософії другим кроком, згідно мислителя, повинно стати впорядкування її знання і створення системи. Характеризуючи стан філософського знання, він відзначає особливі досягнення психології як науки про душу. При цьому він високо оцінює внесок німецьких психологів, яким, на його думку, вдалося уникнути як грубого матеріалізму, так і абстрактного формалізму. На відміну від психології, певного реформування вимагають науки, пов'язані з вивченням здатностей душі. Оскільки розум, чуття і воля постають як триєдина сила душі, то логіка, естетика і етика повинні виявляти між собою взаєморозуміння і злагодженість. Кожну з них філософ поділяє на три частини — формальну, змістовну й діяльну (виражає взаємодію двох перших). Однак спершу вони потребують уточнення свого змісту. Так, у логіці часто абсолютизують то практичну, то теоретичну сферу, розуміючи її в одних випадках як науку про правила мислення, в інших — як теорію розвитку людської думки, що сприяє усвідомленню мислительної діяльності душі. За Міхневичем, логіка як наука про мислення повинна звертати увагу на такі аспекти: а) форму (те, що показує як мислення виникає та існує і який зміст вкладається в закони і форми мислення); б) зміст (внутрішні, суто логічні, й зовнішні, онтологічні, елементи мислення); в) взаємозв'язок між формою та змістом мислення, способом єдності яких є метод, а формою система. Тому логіка повинна бути аналітикою форми та змісту мислення, архітектонікою, до якої входить методологія і систематика. Щодо естетики, то тут також ще немає однозначного розуміння її предмета: під нею мають на увазі і науку про прекрасне, і теорію мистецтва, і красне письменство тощо. Сам філософ вважає естетику вченням про закони почуттів. Що стосується етики, то вона продовжує навчати практично того самого, що й колись навчав Сократ, стверджує мислитель. На його переконання, основні положення етики мають бути приведені у відповідність до Божественного Одкровення, зберігаючи при цьому свою специфіку. Основними частинами етики, згідно Міхневича, є аналітика, теорія діяльності та вчення про добродієність і систему обов'язків.

Таким чином, для Міхневича філософія є типом людського знання, що виникає на певному етапі розвитку людської свідомості і

може бути зрозумілим як здатність обернення свідомості на саму себе. Філософія є глибинною потребою і властивістю людського духу. Як наука наук вона вивчає всезагальні начала, первинні форми, вічні закони й кінцеві цілі, осягає невидиму природу речей. За своїм характером філософія є умоглядною наукою, яка поєднує суб'єктивне знання зі знанням предметним. Грунтуючись на розумі, вона не повинна віддалятися від істин Одрокрення.

Література

1. *Михневич И.Г.* Задача философии. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1842. — Ч.34. — С.67-86.

2. *Михневич И.Г.* Об успехах греческих философов в теоретическом и практическом отношениях. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1839. — Ч.24. — С.129 — 166.

3. *Михневич И.Г.* О достоинстве философии, ее действительном бытии, содержании и частях. // Журнал Министерства народного просвещения. — 1840. — Ч.25. — С.111-131.

4. *Мозгова Н.Г.* Філософія Й.Міхневича і російський космізм. / Мозгова Н.Г. Київська духовна академія, 1819 — 1820: Філософський спадок — К.: Книга, 2004. — С.93 — 125. — ISBN 966-8314-09-3.

5. *Шпет Г.Г.* Очерк развития русской философии. / Шпет Г.Г. Сочинения. — М.: Правда, 1989. — 602 с.

Поперечна Г. А.

ПРЕДМЕТ ФИЛОСОФИИ В ФИЛОСОФИИ Й. МИХНЕВИЧА

Статья посвящена рассмотрению взглядов И.Г. Михневича на специфику философии, ее предмет, метод и основные составные части философского знания.

Ключевые слова: философия, сознание, психология, логика, эстетика, этика, метафизика, история философии.

Poperechna H. A.

THE SUBJECT OF PHILOSOPHY IN J. MIHNEVICH'S PHILOSOPHY

The article is dedicated to the scrutinization of J.G. Mihnevich's points of view on the specific of philosophy, its subject, method and basic parts of the philosophic knowledge.

Key words: philosophy, consciousness, psychology, logics, aesthetics, ethics, metaphysics, history of philosophy.

Надійшла до редакції 23.10.2012 р.